

Mataplana

un castell senyorial emblemàtic

SITUAT A LA CAPÇALERA DE LA VALL del riu Merdàs, a 1.140 metres d'altitud i a menys d'un quilòmetre de la Collada de l'Esplugu, sobre un petit turó de l'esquerra del torrent del mateix nom, en la ruta actual de Gombrèn a Castellar de n'Hug i en plena comarca del Ripollès, però molt proper al Berguedà, el castell de Mataplana és l'esquelet d'un castell senyorial emblemàtic, relacionat amb dues figures d'especial relleu: el comte Arnau, un dels mites carismàtics de la nació catalana, i el trobador Hug de Mataplana, literat exquisit del nostre segle XIII.

La vall de Mataplana, presidida per l'antic castell, constitueix un paisatge amb personalitat pròpia, pel clima, la vegetació i la seva fauna. El santuari de Montgrony i l'església romànica de Sant Pere són dues fites ben conegudes dels pelegrins i excursionistes desitjosos d'admirar el singular contorn muntanyenc de la vall.

No és d'estranyar, doncs, que en el primer terç del segle XI els vescomtes de Berguedà Dalmau I i Arsendis, illur fill Hug I Dalmau, busquessin un lloc arcerat en la vall i hi construïssin un primer castell, format per una gran torre cilíndrica de sis metres de diàmetre, una petita aula o capella coberta amb fusta i teules planes d'especial factura a dues vessants; i, a uns 15 metres de distància de l'esmentada torre, i probablement protegint i unint ambdues construccions, hi bastissin una muralla o palissada de fusta que encerclava un àmbit o pati a cel obert de planta oval, suficient per a encabir temporalment les persones i el bestiar de l'entorn en cas de perill, tot plegat en una superfície d'uns 500 metres quadrats.

Aquest primer castell, però, corresponent als inicis de l'art romànic, un segle després degué semblar incòmode i insuficient als descendents dels

vescomtes la família Mataplana, vuit membres de la qual s'anomenaren Hug, des del segle XI fins al XIV, per a desesperació dels historiadors, a causa de la dificultat per a distingir-los i esbrinar les seves respectives vides i actuacions, especialment actives en la cort dels sobirans.

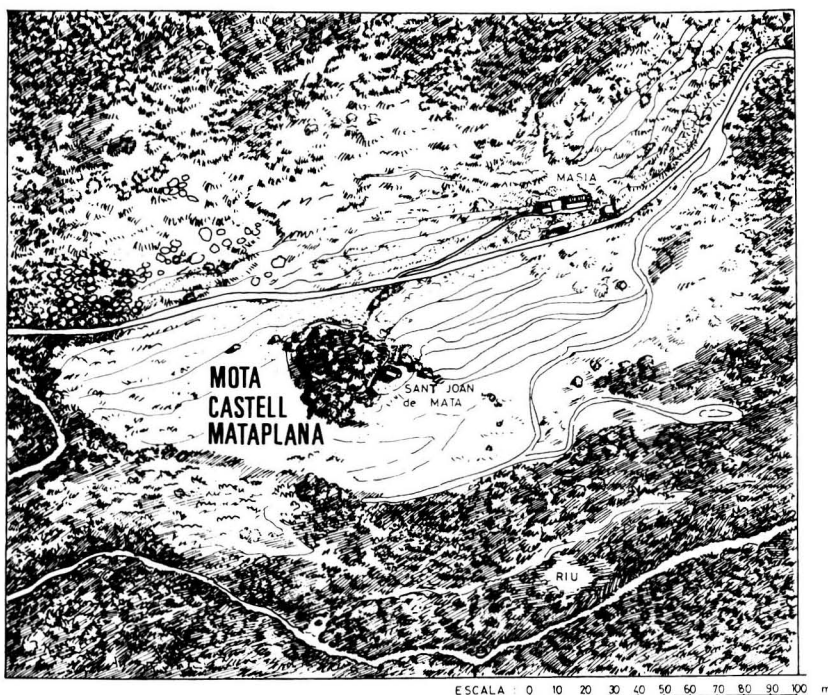
És de creure que Hug III (c. 1130) i Hug IV (c. 1177), casats respectivament amb Ermessenda i Beatriu, decidiren remodelar el castell-residència familiar, però l'espai del cim del turó, tot i haver-lo escapat per posar-lo horitzontal, era limitat, i els calgué enderrocar la torre cilíndrica per a bastir-hi una gran torre rectangular (d'uns 70 metres quadrats de superfície) de dues plantes, la planta baixa destinada a cuina i magatzem i la superior a sala d'estar i menjador, per a rebre els amics i deleitar-se amb la poesia, la dansa i els jocs, bo i menjant, bevent, recitant i discutint. Les dames

no eren pas excloses ni de les converses ni dels jocs, fins i tot dels jocs d'amor; ben al contrari: hom hi jugava jocs de daus i de taules, entre ells el joc d'escacs, i el joc del botxí, com ho demostren els astràgals de xai i de bou trobats en l'excavació. Un amic i possible mestre del trobador Hug V de Mataplana (mort de les ferides rebudes en la batalla de Muret el 1213), en Ramon Vidal de Besalú, que coneixia bé la sala alta del castell de Mataplana, ens la descriu en un dels seus poemes i explica l'existència de catifes i coixins de seda de diversos colors, i centre d'intrigues galants, on els amics eren molt ben acollits.

Les reformes del segle XII no es limitaren a aquesta sala, ni a tot l'edifici principal. Es transformà també el pati en una estructura rectangular, gairebé quadrada, rodejada per una potent muralla de pedra ben encaixada, bo i bastint al sud una gran quadra per als cavalls, ventilada per dues finestres-espitlleres d'una sola esqueixada i coberta amb volta longitudinal de full de llibre, i al nord un magatzem o dipòsit, comunicat per una gran arcada amb el pati, i un escala interior d'accés al primer pis. Poc després es completaria el quadre situant al nord, a continuació del dipòsit, el pastador i el forn de coure el pa, i al sud ajuntant la quadra amb l'aula primitiva, si bé en aquesta calgué engruixir les parets per a dotar-la d'una coberta de volta de canó feta amb peces de tosca molt ben escairades.

L'interior del pati quedava enxiquit, i encara ho fou més per una escalinata de pedra, per a pujar també al primer pis, des de l'angle sudoest del pati, i per un petit recinte al costat intern de la porta exterior, que fou dipòsit d'aigua al redós de la façana principal. Sembla que al pati s'hi accedia des de l'exterior per un passadís, solcat per un desguàs que recollia les aigües dels ràfecs de les teulades i les feia anar cap a la façana i el dipòsit. Sembla també que una teuladeta, sostinguda per una columna cilíndrica, protegia de la pluja i el sol als qui circulaven per l'escala principal. Aquesta conduïa a una galeria coberta, amb barana de fusta i paviment de guix, que permetia contemplar des de la sala l'entrada i el pati interior del castell, i veure els qui hi transitaven.

També damunt de la quadra i del magatzem darrerament esmentat hi hagué un primer pis cobert amb bigues. L'estança de la banda sud restaria decorada amb una senefa d'escu-

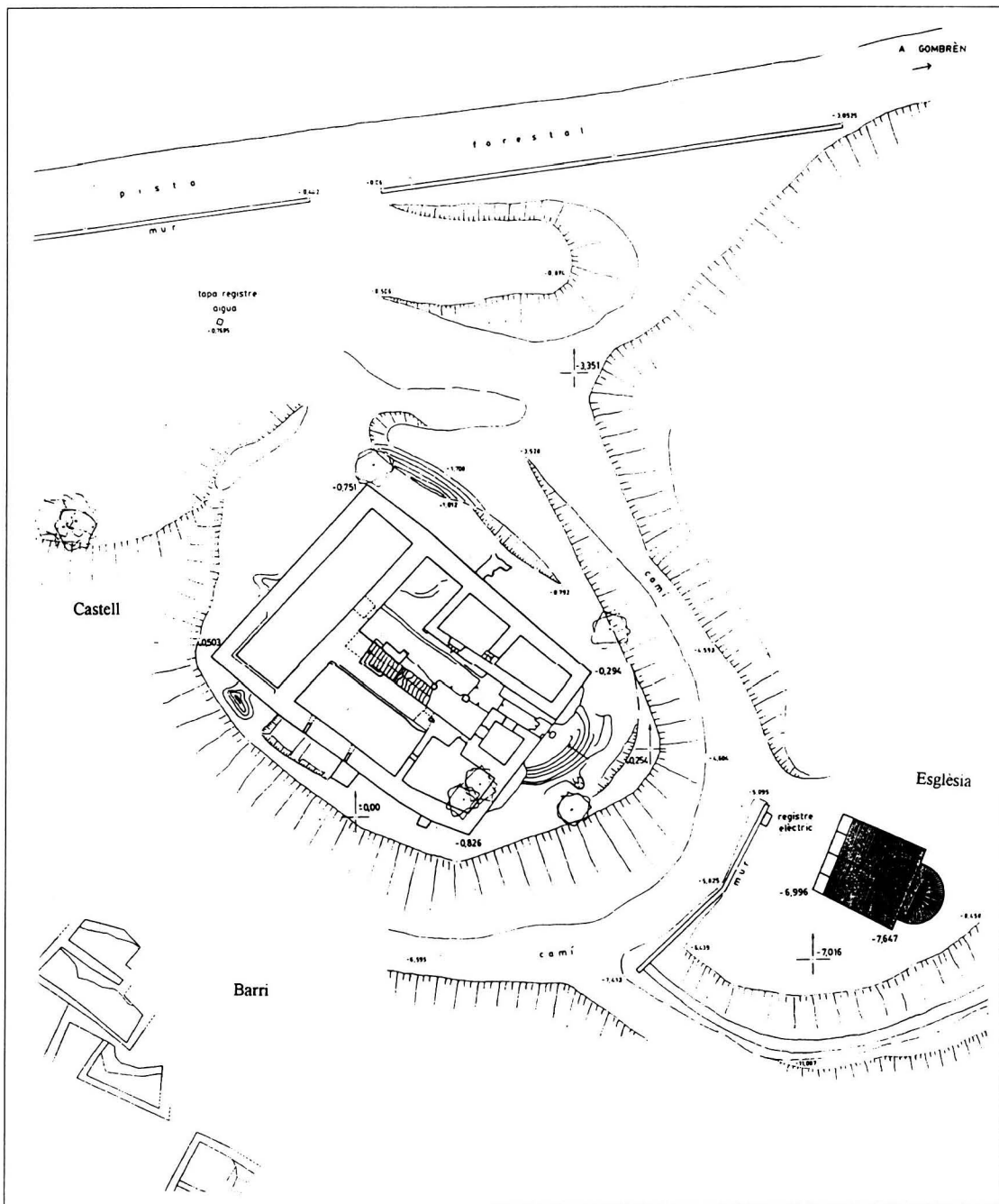
Plànol aeri de Mataplana. XAVIER RIU

dets, i en ella destacava l'escut dels Mataplana. L'habitació de la banda nord tenia un lluit de calç fina amb un sòcol pintat de mangra i, a les parets, sobre el fons blanc, ramatges de negre de fum dels quals brotavien roses vermelles fetes amb mangra. Aquest conjunt sembla correspondre ja al segle XIV.

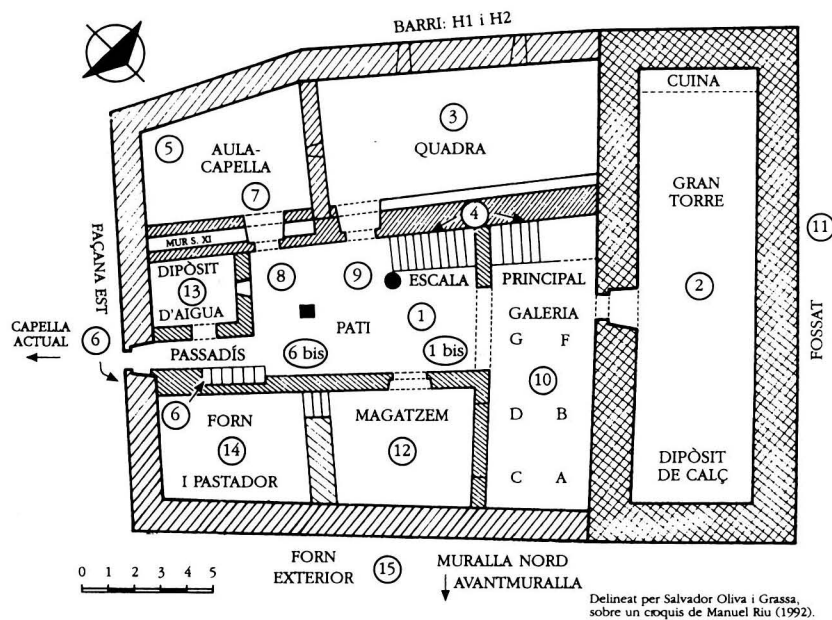
Davant de la porta d'accés al castell, a la façana est, hi havia una escalinada de sis graons, de forma semicircular, i en la façana alguns escuts de pedra i una finestra doble d'arcs apuntats. És possible també que al mur sud, damunt de la quadra, hi hagués una segona galeria o balconada que mirava al riu i permetia veure el camí de pujada al castell. Al peu de la muralla, per la banda oest, s'estenia el pati exterior, anomenat Corredor, per fer-hi córrer els cavalls quan s'entrenaven els cavallers. I un centenar de metres més enllà, una font gòtica, coberta amb volta apuntada, constituïria una reserva d'aigua, sorgida de la penya.

Mentrestant, la capella dedicada a sant Joan de Mata restava bastida, des de mig segle XIII, al peu de la banda oriental del castell i al costat de l'esmentat camí de pujada. Formada per una sola nau rectangular amb campanar d'espadanya o cadireta a la paret oest, coberta amb volta lleugerament apuntada i un absis semicilíndric a l'est, tingué un baldaquí sostingut per una biga travessera decorada amb quadradets blancs i negres que encara es manté al seu lloc. La superfície de l'absis va ésser també pintada. Sembla endevinar-s'hi una escena d'un paisatge desèrtic amb grans pedres i un ermità (probablement sant Joan de Mata) fent penitència.

Endeutada Beatriu, esposa de Bernat de Santa Eugènia i filla d'Hug VII de Mataplana, hagué de vendre al rei Jaume I, poc després de la mort del seu pare el 1240, els drets que li havien pertocat en els castells i viles del senyoriu dels Mataplana. Però Galceran d'Urtx i la seva esposa Blanca, germana de Beatriu, aconseguiren que el rei, el 23 de juny de 1246, els vengués de nou en franc alou dites viles i castells amb els drets respectius. Es tractava dels castells de Mataplana i de Lillet, de les valls de Lillet i de Gombrèn, el castell de Castellar de n'Hug i les possessions dels Mataplana a les parròquies de Sant Pere de Montgrony, Santa Maria de Lillet, Sant Martí d'Aramon o l'Arenyó, Sant Martí de Rotgers, Santa Maria de Castellar, Sant Vicenç de Rus i Vilaseca, tot plegat per 20.000

Planta general de Mataplana, el 1992 ARXIU M. RIU

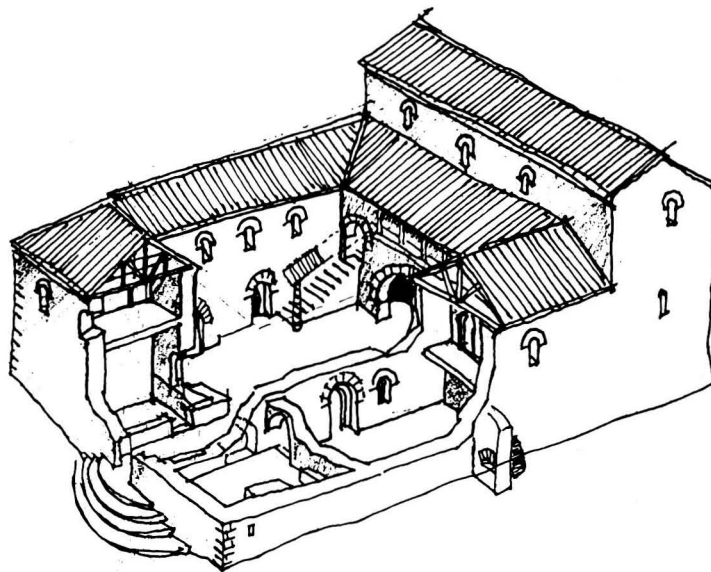
Planta provisional del castell de Mataplana amb la numeració dels sectors, 1992.
SALVADOR OLIVA I GRASSA/
MANUEL RIU

Delineat per Salvador Oliva i Grassa, sobre un croquis de Manuel Riu (1992).

sous melgoresos; es va poder refer així, en mans dels Urtx-Mataplana, el senyoriu. La branca dels Urtx fou una digna successora dels Mataplana.

A la darrerria del segle XIII, vers el 1295, el senyor Ramon d'Urtx (+ 1297), pare d'Hug VIII de Mataplana, permeté la formació del barri de Mataplana, a la banda sud del castell, en direcció al torrent de l'Espluga, afluent del Merdàs, atorgant una carta de llibertat als qui acudissin a habitar-lo, els quals tan sols haurien de pagar una gallina anual de cens per cada pati de casa i hort. El barri, però, habitat per unes poques famílies de servidors del castell, degué entrar en decadència a mitjan segle XIV. Almenys constà de mitja dotzena de cases, amb les hortes corresponents, entre elles la casa del ferrer, que ha estat curiosament excavada, recuperant bona part de la fornà i de les eines de treball. En aquesta etapa es construí un segon forn a l'exterior de la muralla nord del castell, destinat a coure el pa dels habitants del barri, servents com hem dit, en bona part almenys, dels Mata-

plana. El fill de Ramon d'Urtx, Huguet VIII de Mataplana, és casà amb Sibilla de Pallars, filla d'Arnau Roger I i de la comtessa Làscaris, i germana de

Perspectiva del castell de Mataplana. ARXIU M.RIU

Beatriu i Violant. Les quatre visqueren encara llargues temporades al castell de Mataplana, els trenta primers anys del segle XIV, i acabaren arruinant la família. Entre les despeses importants cal esmentar la construcció del palau residència de la Pobla de Lillet. Del matrimoni d'Hug VIII amb Sibilla nasqueren tres fills: Ramon Roger II, Roger Bernat (+ 1347) i Arnau o Artau (+ 1353), pare de Jaume Roger, que

transformà el senyoriu en baronia. Aquest darrer, el 1375, vengué la baronia i casal de Mataplana als Pinós. Pere III Galceran de Pinós, l'any següent, es vengué de nou Mataplana a la canònica de Sant Joan de les Abadesses per 80.000 sous. I la canònica de Sant Joan convertí Mataplana en una explotació agropecuària. Feia més de trenta anys que els senyors de Mataplana havien deixat de viure al cas-

tell, i els canvis no afavoriren els edificis, que s'anaren enrunant a poc a poc. No faltava, fins i tot, qui hi anava a buscar pedra per a bastir els seus habitatges. Després la brossa acabà d'invasió-ho tot, i els arbres varen créixer al damunt de les runes i les feren desaparèixer.

Des del 1986, amb la col·laboració constant de la família Maideu de Ripoll, propietaris de la finca, i amb el suport del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i de la Diputació de Girona, equips del Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, iniciaren excavacions arqueològiques al Casal de Mataplana, que han conduït a la redescoberta de les ruïnes del castell i també, des del 1989, a les del barri contigu. Deu anys d'excavacions arqueològiques han permès conèixer les característiques estructurals d'aquest castell emblemàtic (potser caldria dir dels dos castells, del primer i del segon art romànic) i descobrir elements de la vida quotidiana tan valuosos com el díptic de pel·tre de la darrerria del segle XIII i de probable origen italià, el segell de plom d'una butlla pontificia, quatre daus, dos astràgals i un cavall del joc d'escacs, un pinta d'os, sivelles de bronze

FORN DE PA ANFRUNS

Pl. Molí de la Vila, 4
Tel. 823 61 92
LA POBLA DE LILLET

EVOLUCIÓ COMERCIAL AL SEU SERVEI

FERRETERIA SISTACH

DOMÈSTICA
INDUSTRIAL
BRICOLATGE
CAMP I JARDÍ
MENATGE
FUSTES

Av. Canal Industrial s/n
ÀREA COMERCIAL EL CANAL
Tel. (93) 821 31 11
Fax. (93) 822 02 65
BERGA (Barcelona)

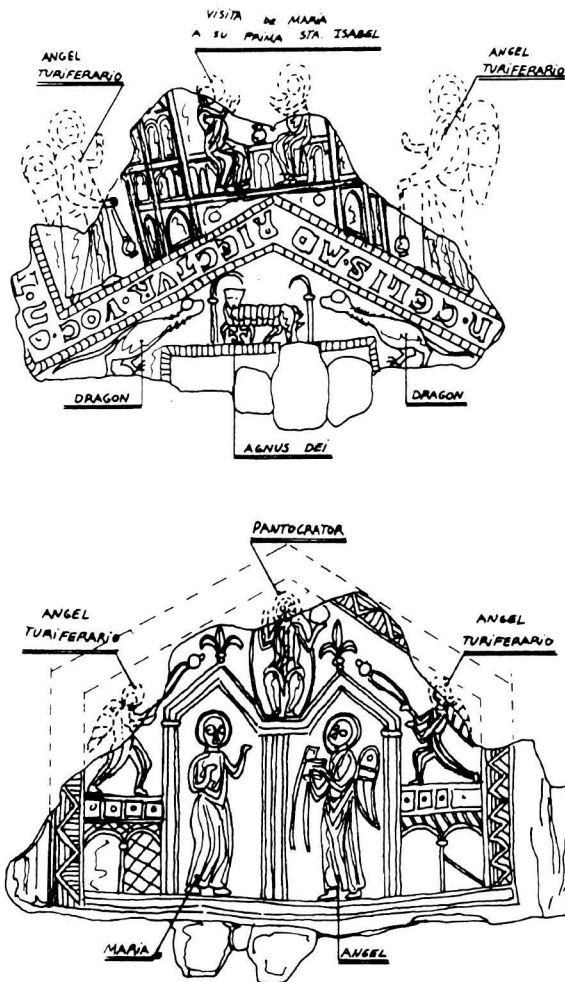
Margarida FLORS

C. Església, 9
Tel. 823 64 65
08696 LA POBLA DE LILLET

daurat i molta ceràmica de característiques ben diverses.

Mentrestant, d'uns anys ençà s'estan realitzant obres de consolidació al castell de Mataplana per tal de facilitar-ne la visita, i s'ha instal·lat a la Casa de Cultura de Gombren una Mostra Museogràfica Permanent, de la qual té cura el municipi. En aquesta mostra, guiada per un tríptic de colors amb belles fotografies, resten exposats tots els materials més notables procedents de les excavacions.

Un altre aspecte ens cal remarcar encara, relacionat amb el castell de Mataplana i el seu entorn: el mite del comte Arnau. La figura llegendària del comte, extreta tal vegada de l'existència real de la branca dels Pallars-Mataplana, ha donat lloc des del segle XIX a nombrosos estudis. La tradició popular ha tractat de situar-lo en diversos indrets de Gombren, Mataplana i Montgrony, com el gorg dels Banyuts, el molí del Comte, el forat de Sant Ou, etc., i la cançó del comte Arnau, que el condemna a l'infern pels seus molts pecats i per la seva insolidaritat social, és un reflex dels sentiments populars envers la figura imaginada de l'antiheroi, l'ànima en pena del qual encara cavalca de nits pels seus dominis de Mataplana.

Anvers i revers del díptic de Mataplana. XAVIER RIU

**CAÇA
PESCA
NÀUTICA
CALÇAT DE CAMP
TROFEUS**

Plaça Viladomat, 1 - Tel. 821 12 66
BERGA

Bibliografia

- FÀBREGAS, M.; SURIÑAC, M.: *Memòria de les excavacions arqueològiques al castell de Mataplana, novembre-desembre 1995*, Barcelona, 1996. Inèdita.
- MESTRE, A.; FÀBREGAS, M.: *Memòria de les excavacions al camp de treball al castell de Mataplana, juliol-agost 1995*, Barcelona, 1995. Inèdita.
- RIU DE MARTÍN, X.; MOLINÉ, T.; SENSERRICH, R.: «La troballa de l'escut dels Mataplana i la seva restauració», *Acta/ Mediaevalia*, Barcelona, 1988, núm. 9, 1988, pp. 457-465, amb ils.
- RIU, M.: «Intervenció al castell de Mataplana (Gombren, Ripollès)», *Tribuna d'Arqueologia, 1986-1987*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1987, pp. 11-118, 2 fotos.
- RIU, M.: «El castell de Mataplana al Ripollès. Un exemple de castell català del segon romànic», *Actes del 1er. i 2on. Curs d'Arqueologia d'Andorra 1988 i 1989*, Patrimoni Artístic Nacional, Andorra, 1991, pp. 205-208.
- RIU, M.: «Dissecció del castell de Mataplana», *Quaderns Científics i Tècnics*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1991, núm. 3, pp. 301-310, amb 7 plànols.
- RIU, M.: «Castell de Mataplana: les fases prèvies d'estudi i les primeres excavacions a la mota», *VI Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya*, Barcelona Laboratori d'Arqueologia Medieval. Universitat de Barcelona, 1991, pp. 4-10. Dossier multicopiat.
- RIU, M.: «Restos de un curioso díptico de peltre procedente del castillo de Mataplana», *Boletín de Arqueologia Medieval*, Madrid, 1990/1992, núm. 4, pp. 333-336, 2 dibs.
- RIU, M.: «Excavaciones arqueològiques al castell de Mataplana (1986-1990)», *Revista de Girona*, 1992, núm. 152, pp. 311-316, 4 ils. 1 plànol.
- RIU, M.: «El castell romànic de Mataplana». L'EROL, Berga), estiu 1992, any 11, núm. 37, pp. 15-17, 7 fotos.
- VV. AA.: «El comte Arnau i Mataplana», *Revista de Girona*, núm. 152 (maig-juny 1992), pp. 51-90. Dossier que inclou treballs de Eudald Maideu, P. Bertran, J. Romeu, J. M. Font i Rius, Raimon Maideu, M. Riu i Lluís Bayona.
- VV. AA.: *El castell de Mataplana. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV). Treballs arqueològics entre 1986-1993*. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Universitat de Barcelona (Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, núm. 1). Barcelona, 1994. 84 pp. amb nombroses ils. i planells. Volum miscel·lani que inclou treballs de J. F. Cabestany, P. Bertran, M. Riu, X. Raurich, A. Mestre, M. Sancho i C. Marugan.

Manuel Riu

Dr. en Història Medieval
Catedràtic de la UB